

﴿ JĘZYKI AZJI I AFRYKI ﴾

Monika Chwilczyńska-
Wawrzyniak

JĘZYK PERSKI

DIALOG

◊ JĘZYKI AZJI I AFRYKI ◊

Monika Chwilczyńska-Wawrzyniak

JĘZYK PERSKI

SERIA

JĘZYKI AZJI I AFRYKI

pod redakcją
Janusza Daneckiego

Monika Chwilczyńska-Wawrzyniak

JĘZYK PERSKI

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
Warszawa 1998

Do druku opiniował
Bogdan Składanek

Redakcja i korekta
Bronisława Dziedzic-Wesołowska

Książka powstała w ramach projektu „Języki Azji i Afryki”
finansowanego przez Komitet Badań Naukowych

Publikacja dofinansowana przez Ministerstwo Edukacji
Narodowej

Na okładce zamieszczono reprodukcję ozdobnego tekstu z napisem w
kaligrafii naschi. Iran XVII w.

© 1998 by Wydawnictwo Akademickie DIALOG

ISBN 978-83-8002-630-8

Wydawnictwo Akademickie „DIALOG” Anna Parzymies Sp. z o.o.
00-112 Warszawa, ul. Bagno 3 m. 218
tel./faks 22 620 87 03
e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl
www.wydawnictwodialog.pl

KRÓTKA HISTORIA JĘZYKA

Język perski, któremu poświęcamy niniejszą pracę, jest jednym z języków należących do wielkiej rodziny indoeuropejskiej, a w jej obrębie – do grupy języków irańskich. Przedmiotem naszych rozważań będzie zasadniczo współczesny perski, czyli oficjalny i urzędowy język dzisiejszego Iranu.

Warto jednak przypomnieć, jak rodził się on i kształtował i jakie przechodził koleje, nim osiągnął swą dzisiejszą postać.

Pod koniec epoki neolitu, około 3 tysięcy lat przed naszą erą, na skutek nieznanych nam dziś okoliczności ludność, posługująca się językiem określanym mianem praindoeuropejskiego, uległa rozproszeniu. Rezultatem był rozpad wspólnoty indoeuropejskiej na 11 wielkich podgrup językowych, z których jedną stanowiły języki indoirańskie.

Początkowo rozwijały się one wspólnie, a ten okres w ich historii nazywany jest często przez językoznawców aryjskim. Termin pochodzi od słowa *arja* lub *arija* – nazwy etnicznej posługujących się owym językiem Ariów. Od niej właśnie wywodziła się nazwa zamieszkiwanych przez nich terenów - Arjana Waedża – "kraj Ariów", która z czasem przekształciła się we współczesne "Iran".

Przypuszczalnie w drugim tysiącleciu p.n.e. spośród języków indoirańskich wyodrębnił się język prairański, z którego rozwinęły się później – w procesie dalszego rozwoju i dyferencjacji – wszystkie języki irańskie. Jednocześnie fakt ten zapoczątkował niezależny rozwój należących dotychczas do jednej grupy języków irańskich i indyjskich.

W historii rozwoju języków irańskich wyróżnić można trzy okresy, a mianowicie okres rozwoju języków:

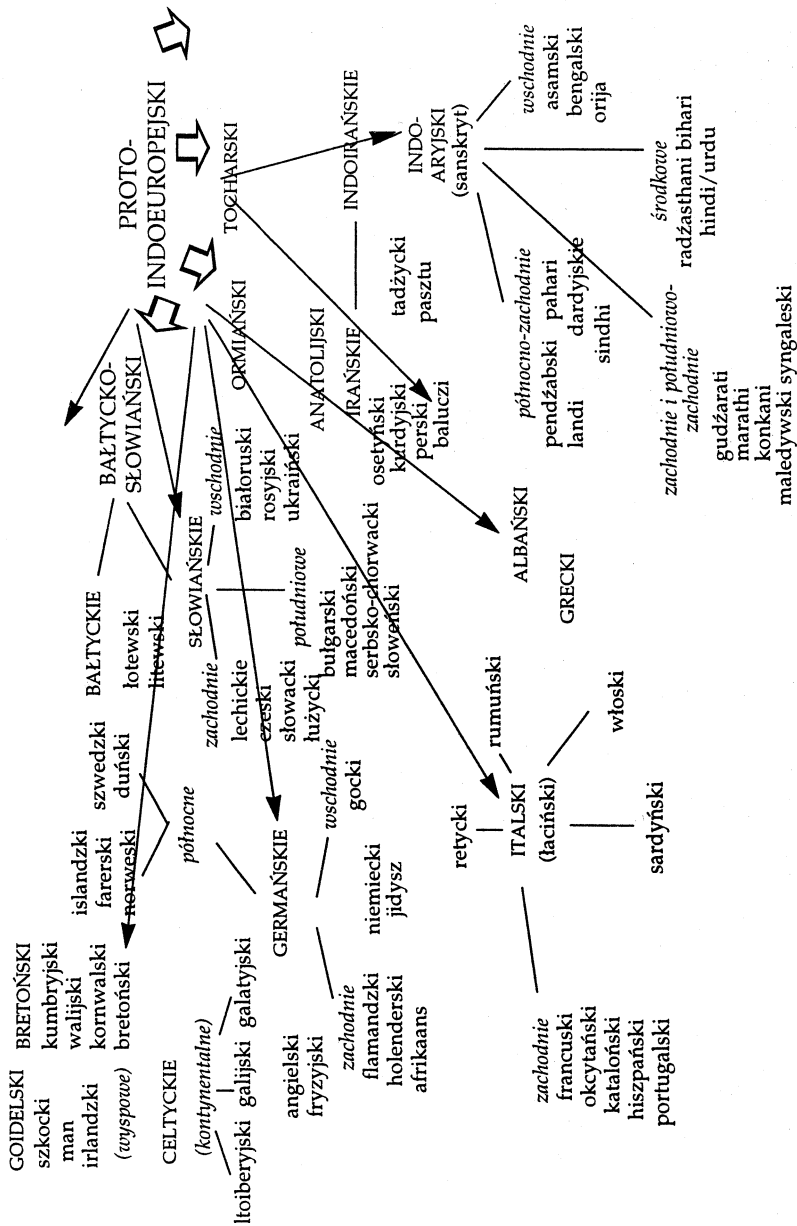
- staroirańskich (IX/VI w. p.n.e. do IV w. p.n.e.);
- średnioirańskich (IV w. p.n.e. do IX/X w. n.e.);
- nowoirańskich (IX/X w. n.e. do dziś).

Przyjęte cezury czasowe są oczywiście przybliżone, a wśród językoznawców nie ma co do nich pełnej zgodności, choć generalnie wszyscy oni przyjmują za podstawę ich wyznaczania te same przełomowe wydarzenia historyczne oraz zmiany, jakie odnotowuje się w samych językach na poszczególnych etapach ich rozwoju.

O ile obszar kształtowania się języka prairańskiego nie jest znany – przypuszcza się jedynie, że ludy irańskie przybyły z północy, być może z północnych wybrzeży Morza Kaspijskiego i z północnego Kazachstanu na tereny, które zamieszkiwały w czasach historycznych i zamieszkują do dziś – o tyle lokalizacja obszarów, na których rozwijały się języki irańskie od IX w. p.n.e. jest już możliwa dzięki informacjom, pochodzącym z materiałów źródłowych. Właśnie z IX w. p.n.e. z kronik asyryjskich pochodzą pierwsze wzmianki o pojawieniu się plemion irańskich na południe od jeziora Urmia (obecnie Rezāije, w północno-zachodnim Iranie).

Pierwszym potwierdzonym historycznie etapem rozwoju języków irańskich był więc okres pomiędzy IX/VI a IV w. p.n.e. Już wtedy zarysował się wśród nich podział na dwie grupy: zachodnią i wschodnią. W grupie wschodniej znalazły się języki takie, jak – nie poświadczony przez bezpośrednie przekazy – język starosogdyjski oraz awestyjski – język świętej księgi wyznawców zoroastryzmu, Awesty. Grupę zachodnią reprezentowały języki, które wykształciły się na terenie dzisiejszego Iranu. Ze znanych nam dzisiaj były to: staroperski oraz medyjski.

Z biegiem czasu na istniejący podział języków irańskich na dwie grupy nałożył się podział na podgrupy: północną i południo-

Rodzina języków indoeuropejskich
(wg. D. Crystal)

wą. Zaistniały w tzw. czasach średnich układ można przedstawić schematycznie w sposób następujący:

	zachodnie	wschodnie
północne	partyjski	sogdyjski, chorezmijski
południowe	średnioperski	chotański, baktryjski

W europejskiej literaturze przedmiotu język średnioperski nazywany jest często językiem *pahlawi/pahlawi*. Nazwa ta, choć przyjęta w nauce europejskiej i używana wymiennie z terminem "średnioperski", jest jednak niezgodna z nazewnictwem stosowanym przez językoznawców irańskich, którzy mianem *pahlawi* określają oba zachodnie języki średnioirańskie, to znaczy te, które tu nazywamy partyjskim i średnioperskim. W ten sposób bardzo ściśle rozróżniają oni wśród języków *pahlawi* północny *pahlawānik*, czyli średnioirański język Partów, oraz południowy *pārsik* Sasanidów. Ze względu na owe różnice w terminologii proponuję więc nie wprowadzać tu pojęcia *pahlawi* i posługiwać się jedynie terminem język średnioperski.

Dalsza dyferencjacja języków irańskich doprowadziła do stopniowego wykształcenia się w obrębie czterech wyszczególnionych podgrup szeregu innych języków irańskich, z których najważniejsze były:

	zachodnie	wschodnie
południowe	kurdyjski, beludżyjski, gilański, mazanderański, dialekty środkowego Iranu (kaszański, naiński)	osetyński, jagnobi
południowe	perski, tadżycki, dari, bachtiarski	pasztu, języki pamiirskie

Ze względu na fakt wcześniejszego podziału języków irańskich na grupę wschodnią i zachodnią niż na podgrupy północną i południową różnice między językami wschodnio- i zachodnioirańskimi są znacznie większe niż pomiędzy językami, należącymi do podgrup: północno-wschodniej i południowo-zachodniej oraz północno-zachodniej i południowo-zachodniej. Dotyczą one zarówno fonetyki, jak i morfologii i składni. W szczególności w językach wschodnioirańskich w większym stopniu zachowały się kategorie syntaktyczne, charakterystyczne dla języków syntetycznych – jakimi pierwotnie były wszystkie języki indoeuropejskie – które w językach zachodnioirańskich, w tym w perskim, uległy niemal całkowitemu zatarciu.

Język staroperski, uważany za język dworski dynastii Achemenidów, zapisywany był pismem klinowym, a inskrypcje naskalne z tego okresu zachowały się w różnych miejscach wchodzących w skład ich imperium. Spośród najsłynniejszych warto wymienić inskrypcję Dariusza Wielkiego na skale behistuńskiej (okolice Kermanszahu) oraz napisy tego i innych władców achemениdzkich w Persepolis oraz pobliskim Naghsz-e Rostam.

Pismo klinowe było jednak niezbyt przydatne do prowadzenia korespondencji państwowej. Dlatego też już w czasach acheme-

nidzkich zaczęto posługiwać się w tym celu alfabetem, opartym na aramejskim, zaadaptowanym – choć nie w pełni – do potrzeb języka perskiego.

Proces doskonalenia tego pisma i jego lepszego dostosowania do perskiego systemu fonetycznego kontynuowany był w okresie średnioperskim. Było to – podobnie jak aramejskie – pismo spółgłoskowe, tzn. nie umożliwiało jednoznacznego notowania istniejących w perskim samogłosek krótkich i długich. Między innymi z tego powodu było ono trudne, a sztuka pisania – dostępna jedynie wąskiemu gronu wtajemniczonych. Ponadto – w samych tylko czasach sasanidzkich – wywodzące się z aramejskiego pismo średnioperskie występowało w dwóch różnych odmianach. Jedną posługiwano się w inskrypcjach naskalnych i na bitych wówczas monetach, inna przeznaczona była do spisywania ksiąg i prowadzenia korespondencji.

Jedną z podstawowych trudności, jakich przysparzało pismo średnioperskie, było to, iż niektóre spośród 18 liter używanego w nim alfabetu (w aramejskim było ich 22) odpowiadały różnym głoskom. Np. znak 𐎠 mógł być czytany jako *l* lub *r*, a 𐎡 mógł oznaczać *w*, *u*, *ū*, *o*, *ō*, niekiedy zaś *n* lub *r*.

Nie było w nim też specjalnych znaków, które służyłyby do zapisu samogłosek krótkich. W praktyce notowano je w wielu słowach za pomocą liter, oznaczających samogłoski długie. Na przykład znak 𐎢 mógł być czytany – zależnie od potrzeb – jako *ā* lub *a*.

Dodatkowym utrudnieniem była sama pisownia liter, które w połączeniu z sąsiednimi znacznie zmieniały swój kształt. Wreszcie posługiwanie się tym pismem komplikowała obecność licznych, swoistych „ideogramów”, przez językoznawcę H. Junkera określonych mianem heterogramów (perskie *هزوارش hozwāresz*). Były to słowa notowane w ich aramejskiej postaci, lecz odczytywane po persku. Pisano więc np. 𐎠𐎢𐎡𐎣 ŠPYL¹, a czytano *weh* „do-

¹ Ideogramy te transkrybowane są zawsze dużymi literami.

bry". Użycie tych ideogramów nie wykluczało posługiwania się tak notowanymi słowami w perskich złożeniach czy też rozbudowywania ich o perskie sufiksy. Stąd na przykład słowo „dobrzy” notowano jako ŠPYLān, a wymawiano jako *wehān*, gdzie -ān było perskim sufiksem liczby mnogiej.

Te wszystkie utrudnienia były jednym z powodów, dla których już w późnym okresie sasanidzkim zaczęto podejmować próby fonetycznego zapisywania tekstów średnioperskich w głoskowym piśmie awestyjskim, piśmie, w którym każdy znak odpowiadał jednej i tylko jednej głosce, a każda spółgłoska i samogłoska miała swój graficzny odpowiednik. Próby te kontynuowane były w pierwszych wiekach po najeździe arabskim, a ich celem było zachowanie literackiej i kulturowej spuścizny Iranu. Teksty te, określane mianem *pāzand* odegrały znaczącą rolę w historii literatury i językoznawstwa irańskiego. Wiele z nich przetrwało do naszych czasów i są one często jedynym świadectwem piśmiennictwa średnioperskiego w przypadku dzieł, których oryginały zaginęły.

Stopień trudności pisma średnioperskiego wpłynął także na to, że Persowie – nie przyjmując, jak wiele innych ludów z podbitych przez Arabów terenów – narzucanego im języka arabskiego, zaadaptowali na swoje potrzeby alfabet arabski. Był on prostszy od używanego wcześniej pisma i o wiele doskonalszy, mimo iż i on nie odpowiadał w pełni systemowi fonetycznemu języka perskiego.

W alfabecie arabskim jest szereg liter oznaczających fonemy, jakie nie występują w perskim. Litery te zostały w perskim alfabecie utrzymane, choć z punktu widzenia potrzeb systemu fonetycznego były zbędne. Ponieważ nie miały w nim swoich odpowiedników, zmieniła się ich wymowa. Posłużyły do notowania zbliżonych głosek, dzięki czemu w perskim alfabecie niektóre fonemy mogą być notowane za pomocą kilku znaków. I tak np. spółgłoska *z* może być zapisywana aż na cztery różne sposoby: jako *z*, *zē*, *zā* – *zāl*, *z* – *zād* lub *z* – *zejn* (w języku arabskim każda *z* tych liter od-